

A női kommunikáció történeti megközelítései

A női kommunikáció kultúrtörténete: Tanulmányok. Szerk.: Sipos Balázs – Krász Lilla. Budapest, Napvilág Kiadó, 2019. 201.

A Napvilág Kiadó mellett a Politikatörténeti Alapítvány és a Trefort-kert Alapítvány támogatásával jelent meg 2019 tavaszán a női kommunikáció kultúrtörténetét vizsgáló tanulmánykötet. Jelen ismertetőt az előszóval szükséges kezdenem, mivel szorosan hozzákapcsolódik a kötet egységéhez, s bár röviden, de áttekinti az ELTE BTK Történeti Intézetében 2015 végén létrejött Nőtörténeti Kutatóközpont célkitűzéseit és eddigi munkásságát. Bár a Kutatóközpont által eddig szervezett konferenciák lábjegyzetbe kerültek, ezek az évente legalább egyszer megrendezett események rámutatnak arra a széleskörű együttműködésre, ami a nő történeti kutatások terén valósul meg hazánkban és tágabb értelemben Európában. Ez az összefogás idáig az MTA Nőtörténeti Munkabizottsága, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Bécsi Egyetem Finnugor Tanszéke, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete közreműködésével valósult meg, s ez is jelzi szükségességét, tekintettel a nő történeti kutatások beágyazottságára és a részdiszciplínák közti pozíciójára.

A bevezető tanulmányban Krász Lilla, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi docense nem vállalkozik rá, hogy a teljesség igényével tekintse át a nő történetírás historiográfiáját, ám így is egy széles spektrumú összefoglalást nyújt. A tanulmány rámutat arra, hogy a nő történeti kutatások fókuszát nem, inkább csak fókuszait lehet megadni. A kutatások, bár Nyugat-Európában és Magyarországon más-más ütemben zajlanak, a genderfogalom megjelenéséig, illetve bevetté válásáig a nőnevelés, a női jogok, a női munka, a női szervezetek és a nőmozgalmak köré szerveződtek. A társadalmi nemet alkalmazó nézőpontra köszönhetően ennél is tovább bővültek a vizsgálatok, mivel a biológiai nemek társadalmi- és önreprezentációja, továbbá a társadalmi szerepek történeti vizsgálata új szempontokat hozott a nő történetírásban. A történeti kutatások az előszóban említett „politikaszemléte” a nő történeti vizsgálatok esetében azért is lehet kérdéses, mivel a témák sok esetben – ahogy Krász Lilla írja – innovatív és aktuális jelleget öltenek. A kötet címadása sem áll messze ettől, hiszen a kommunikáció – bár nem feltétlen a papíralapú levelezés vagy a kéziratok forrásainak vizsgálata áll középpontjában – napjainkban is fontos kutatási témát jelent. Nem is indokolt az egyes nő történeti területek

aktuális vonatkozásait tovább tárgyalnom, elfogadhatjuk, hogy a vonatkozó kutatások szükségesek, és kiegészítik az eddigi eredményeket a történelemtudomány területén. Ezt bizonyítják a tanulmánykötetben szereplő írások is, melyek sok esetben egy-egy kutatás eredményeit ismertetik röviden, vagy egy induló vizsgálatot és annak lehetséges irányait körvonalazzák. A szerzők, bár e tanulmánykötetben nőtörténeti témákat dolgoznak fel, a művelődéstörténet, a néprajz, a társadalomtörténet vagy a kultúra- és médiatudomány területén tevékenykednek, s ennek köszönhető, hogy a tanulmányok mind beágyazottak vagy beágyazhatók tágabb kontextusokba. A fentieket figyelembe véve joggal határozza meg sokféleképpen Krász Lilla a tanulmánykötet funkcióját: tudományos kísérlet a női kommunikáció hazai történetéhez kötődve, (egyetemi) tankönyv vagy olvasókönyv a kommunikációtörténet iránt érdeklődők számára. Bárhogyan is közelítünk felé, értékes eredményeket és további kutatásokhoz is hasznos módszereket, kérdéseket vet fel.

A kötet három egységből áll, mely elrendezés nem okoz különösebb meglepetést, ha végiggondoljuk a nők társadalmi szerepét és lehetőségeit történeti vonatkozásban: elsőként a *Családi kommunikáció, levelezés* témakörében olvashatunk négy tanulmányt a kora újkortól egészen a 20. század második feléig. Lengyel Tünde, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kora Újkori Osztályának vezetője a 16–17. századi nők művelődési lehetőségeit és korlátait járja körül. Ugyan vannak már ismereteink azokról a lehetőségekről, amelyek az írás-olvasás esetén elérhetőek voltak a nők számára is a kora újkor folyamán, ám az elvárások nem minden társadalmi rétegben és azon belül sem minden családban alakultak egyformán. A kora újkort vizsgáló tanulmányok gyakran választják Pázmány Péter a lányok neveléséről szóló gondolatait kiindulópontként, ám Lengyel Tünde tanulmánya arra is rávilágít, hogy a 17. században milyen gazdasági és társadalmi okok indokolhatták azt, hogy a nők képesek legyenek írni-olvasni. A tanulmány Czobor Erzsébet életútján keresztül mutatja be, hogy milyen lehetőségei voltak a korszakban egy nemesasszonynak a tudás megszerzésére, annak kamatoztatására és továbbadására. Lengyel Tünde kitér arra is, hogy a nemesi családokban legtöbbször csak a fiúk neveléséről találunk feljegyzéseket, ezért, ha a női gyakorlatokat igyekszünk megismerni, számos levelezést kell áttekintenünk és támaszkodnunk kell a családtörténeti vonatkozásokra is. Ezt az elvet követve Lengyel a tanulmányt jelentős forrásbázisra alapozta; vizsgálja többek között a Czobor Erzsébetnek címzett, a Biccsei Állami Levéltárban (Státny archiv v Bytči) őrzött 1404 darabból álló levelezést. A legértékesebb információkat leginkább Czobor Erzsébet férje, Thurzó György levelei tartalmazzák, ám ezt kiegészítendő feldolgozta a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Thurzó család archívumában lévő 162 Czobor Erzsébettől származó levelet is. A tanulmányból kiderül, hogy a kora újkori nők műveltségét vizsgálva a családi állapotra, a férj elvárásaira, a személyiségre és például a művelődéssel kapcsolatos attitűdre mind meghatározó tényezőkként kell tekintenünk. Felveti, hogy további női levelezések vizsgálata szintén hozzájárulhat a kutatás eredményeihez, emellett pedig érdekes a reprezentációkutatás területén a nők elnevezéseinek (nagyasszony, asszony, nő, lány/leány, anya, feleség) és jelentéseinek korszakonkénti vizsgálata.

Fundárková Anna, a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos munkatársa *Fugger Mária a „győri hős”, Pálffy Miklós felesége és özvegye* című tanulmánya szintén

jelentős terjedelmű levelezést dolgoz fel, s a forrásokból elsődlegesen Fugger Mária életrajzának fontosabb szakaszait rekonstruálja; a kommunikációtörténet jelen esetben inkább eszköz, mint a vizsgálódás tárgya. A tanulmányból kiderül, hogy Fugger Mária férjének, Pálffy Miklósnak leginkább az egyedüllétről és terhességről írt leveleket; ez határozta meg elsősorban életének házasságban eltöltött időszakát. A levelek tartalmában a váltást az özvegyi időszak hozta meg, ám a közép-pontban ekkor is a család állt. Ebben a családtörténeti relációban kerül értelmezésre Fugger Mária végrendelete is, amelyből Fundárková a temetésével kapcsolatos előírásait és annak meg(nem)valósítását emeli ki. Továbbgondolásra érdemes lehetne a férfi–nő, a férj–feleség, a támogató–támogatott, az anya és a gyermekei közötti kommunikáció és kapcsolat részletesebb elemzése a levelek alapján.

Duchoňová Diana, a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos munkatársa *Női családi szerepek: menyasszony, feleség, anya. A női kommunikáció színterei a nemesi családokban* című tanulmánya világosan strukturálja Nyáry Krisztina családtagjaival, Czobor Erzsébettel, Esterházy Miklóssal és Thurzó Erzsébettel folytatott levelezését. A szerző a 17. századi arisztokrata asszony kommunikációs kultúráját vázolja fel anyósával, második férjével és egyik leányával folytatott levelezése alapján, amelyből egyúttal a kapcsolatuk története is rekonstruálhatóvá válik, sőt, a szélesebb kapcsolati hálózatra is következtethetünk a tanulmányban bemutatottak alapján. Bár a gyermekekkel töltött időt és a nevelésükbe fektetett energiát az anyai szeretet fokmérőjének is tekinthetnénk, Nyáry Krisztina példája egy másik olvasatot tár fel az első férje, Thurzó Imre halála után. Ebben az időszakban a gyermekei anyósa gyámsága alá kerültek, ő pedig édesanyjához, Várady Katához költözött. A leveleknek nemcsak tartalmát, hanem hosszát is görcső alá veszi a szerző, és gondot fordít a megszólító formulák elemzésére, melyekből a kapcsolatok minőségére vonatkozó utalásokat ismertet.

Géra Eleonóra, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi docense esettanulmányában a 19. század második felében született Habrovszky leánytestvérek, dr. Hellebranthné Berta és Rédllyné Ilona, illetve unokatestvéreik leveleit elemzi. Már *A családi levelek, családi játsszák* cím is arra enged következtetni, hogy a levelezésből több család történetét ismerhetjük meg, s e forrásbázis alapján összehasonlító elemzésre is lehetőség nyílik a két testvér, illetve a családjaik történetére vonatkozóan. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő időszakot, az első és második világháború eseményeit már jelentős részben ismerjük, azonban a megélt élményekről, a családi kapcsolatokra vonatkozó következményeiről, az emigrációban élők „újrakezdett” életéről egyelőre kevesebb tudással rendelkezünk; mindezek feltárásához e levelezések kiváló forrásbázist biztosítanak. A levelezés forrásértéke mellett Géra Eleonóra kiemeli a nők családon belüli szerepét és ennek megélését, valamint a több nyelven is beszélő testvérek művelődési attitűdjeit. Az egyes családok, hasonló származásuk és társadalmi pozíciójuk ellenére, nem azonos reziliens magatartással reagáltak a középosztályból való kilengésükre, kiesésükre. Ugyanez figyelhető meg a szórakozási szokások terén is; az eltéréseket ebben az esetben akár személyiségfüggőnek is tekinthetjük. A tanulmány nyomán újabb kérdések merülhetnek fel a korabeli női szerepekre vonatkozóan, például a társalkodónők csoportjának műveltségével, tudásával és kommunikációjával összefüggésben.

A tanulmánykötet következő nagyobb egységének három tanulmánya a társadalmi kommunikációra és a nőiesség jelentésének formálására összpontosít. Mátyás Mónika, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi adjunktusa már korábban is kivételes érzékenységgel nyúlt a deviáns magatartáshoz kötődő történeti és irodalmi vonatkozású témákhoz. *Deviánsak vagy lázadók? A nőiesség diszkurzív olvasatai* című tanulmánya két, a 19. század második felében rossz hírnevet szerzett nőt mutat be. Batthyány Apraxin Júliát és Vay Saroltát (másképp Sándort) sokféle elnevezéssel illették a korszakban, s különösen a nemzetépítés oldalán állók vélekedtek róluk negatívan, amiért a korszak ideális nőképeinek több szempontból is ellentmondtak. Közös pontként kiemelhető életútjukban, hogy a házasságra mindketten sajátos módon tekintettek: Júlia áthágta azokat a normákat, amelyeket a társadalom egy feleségtől és egy anyától elvárt (egy szerelmi affér után elhagyta férjét és családját), Sarolta pedig álházasságokat kötött (férfi helyett nőt választott házastársként). A tanulmányból kiderül, hogy a normaszegőket a reformkorban számos kifejezéssel jelölték; a kritikus írók és újságírók írtak az arszlánokról, akik leginkább a szépségükre koncentráltak, a „lionkodó antiasszonyok” azért kerültek a figyelem középpontjába, mert arra törekedtek, hogy kapcsolati rendszerükből éljenek meg, nem vállalva sem az anyai, sem más típusú hivatást. A tanulmány bemutatja, hogy a „határsértők”, „nemzetvesztők” vagy „jövőgyilkosok” miben hibáztak a kortársak szerint, amivel leginkább a reformkor eszméi ellen igyekeztek tüntetni.

Varga Zsuzsanna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára tanulmányában azt vizsgálja, hogy a falusi nőket hogyan célozta meg és érte el a kommunista párt annak érdekében, hogy munkavállalásra ösztönözzék őket a szocialista mezőgazdaság valamely szektorában; a propaganda hatásainak elemzésére azonban nem vállalkozott. A tanulmányban vizsgált kérdés kontextusait feltáró gazdasági és társadalomtörténeti vonatkozásokról korábban a szerző már értekezett, s a szocialista mezőgazdasági rendszert fókuszba állító kutatásai során ismerte fel a kommunista párt kommunikációs stratégiájának új aspektusait. Varga Zsuzsanna riportok, nagygyűlések, népszerűsítő könyvek és filmhíradók alapján mutatja be, hogy a hatalom miként igyekezett kialakítani az új, szocialista (férjezett) nőideált, amelynek során a parasztküldöttek tagjait megszólaltatva a nőket nemcsak a propaganda céljává, hanem eszközzé is tették. A tanulmány felvillantja azokat a lehetőségeket, amelyeket további – mindenekelőtt *oral history* – források bevonása jelenthet a kutatás során.

Bartha Eszter, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi docense a *Munkásnő-interjúk és munkáséletmód-kutatások az 1970-es évek Magyarországon* című tanulmányában egy, a munkások életmódját és kultúrafogyasztási szokásait vizsgáló, 1973-ban végzett kutatás eredményeit mutatja be röviden. A kutatás egyrészt kérdőív, másrészt interjú formájában valósult meg, amit a Népművelési Intézet *Munkáséletmód-munkáskultúra* címen indított el, ám kiértékelésére nem került sor. Az „életinterjúkból” kapott eredményeken túl a téma megközelítése különösen érdekes szempontokat villant fel: a szerző fő kérdése arra irányul, hogy miként lehet meghatározni a munkásnők helyzetét a férfiakéhoz képest, élve azzal a feltételezéssel, hogy a nők nehezebb helyzetben voltak a férfiaknál. Ezenkívül kitér az interjú készítő interjúalanyokhoz való hozzáállására, ami a szerző szerint

a sztereotípiákat magáévá tevő, olykor lenéző vagy érzéketlen attitűdöt mutatott a női interjúalanyok felé. A tanulmányból kiderül, hogy különböző családi állapotú munkásnők is küzdhettek hasonló problémákkal, a családos nők idő hiányában, a nem családosok pedig konzervatív elvárások miatt nem élhettek a szórakozás lehetőségével. Bartha Eszter tanulmánya konklúziójában arra a következtetésre jut, hogy a korabeli szociológusok még nem voltak érzékenyek a genderspecifikus problémákra.

A kötet utolsó nagy fejezete a *Társadalmi kommunikáció és női aktorok: tartalom-előállítás* címet kapta, ami a nőket a kultúrtörténeten belül a szerzői és mecénási oldalról vizsgálja, s helyet kaptak benne a témát az ókortól egészen a 20. század első feléig feltáró írások. A filozófusnőktől az újságírókon át a zongoraművészekig sokféle alkotónővel találkozunk a fejezetben. Németh György, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára tanulmánya egy nagyobb kutatás eredményeit összegzi röviden, amely alapján Szapphó létezésén túl fény derült további 18 költőnő tevékenységére. Németh György felhívja a figyelmet arra, hogy az azonosított szerzők egyike sem Athénból vagy Alexandriából származik, amely városállamok élénk szellemi életének ismeretében feltételezhetnénk, hogy a női líra is itt kapott először teret. Azt is hangsúlyozza, hogy a női szerzők költeményeit a maszkulin hangvétel ugyanúgy jellemezte, mint a női témák feldolgozása.

Pesti Brigitta, a Bécsi Egyetem tudományos főmunkatársa a nők kora újkori kultúrában betöltött patrónusi szerepét vizsgálja, megállapítva, hogy bár az 1600 és 1655 között publikált nyomtatványok kiadásának támogatása összehasonlítható lenne francia és német adatokkal, Nyugat-Európában mindeközéig nem végeztek olyan kutatásokat, amely a női mecénátúra jelentőségéről átfogó nemzetközi eredményeket ismertetne, ezért erre egyelőre nincs mód. A szerző igen széles korpuszt vizsgál, melyben leginkább a női patrónusokhoz címzett ajánlások elemzéséből származó adatokra támaszkodik. Pesti Brigitta a dedikációk alapján levont következtetései szerint a nők mecénási tevékenysége személyes igényként jelent meg, nem pedig társadalmi vagy felekezeti elvárásként. A szerző többek között Lorántffy Zsuzsanna, Nyáry Krisztina és Báthory Zsófia patrónusi tevékenységét vázolja, de több – bár vélhetően a régi magyar irodalmat kutatók számára nem – ismeretlen női mecénás nevével is találkozhatunk a tanulmányban, továbbá a mecénási gyakorlat rendszerét is az olvasó elé tárja a szerző. Meglátásom szerint a tanulmány eredményeit tovább árnyalhatná területi alapú összehasonlítás.

A baba ma is fontos szerepet tölt be az egészségügyi ellátásban; vannak országok, ahol a bábarendszer a mai napig segíti a várandós nőket és a szülészorvosok munkáját. Igaz, feladatuk a korábbi évszázadokhoz képest átalakult és feladatköreik jóval szűkebbek, mint korábban, amikor az élet alapvető eseményeinél, a születésnél és az elhalálozásnál egyaránt jelen voltak. Deáky Zita, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi docense évtizedek óta foglalkozik a bábáság történetének kutatásával; jelen tanulmányában az okleveles bábák érdekérvényesítő fórumainak kialakulását mutatja be 1893 és 1914 között. A 19. század végi és a 20. század eleji bábareformok kétféle módon közelítették a megújuláshoz: voltak, akik szerint a bábahiányt a minőségi képzést feladva is meg kell oldani, ezzel szemben a másodrendű bábák képzését ellenzők elsősorban az okleveles bábaképzést támogatták. Az átalakulás során tevékenységük csak a születés körüli teendőkre

korlátozódott, és leginkább az orvosok tevékenységét voltak hivatottak segíteni. A tanulmány egyrészt ennek a törésnek az okait elemzi, másrészt röviden bemutatja az osztrák, a német és részletesebben a magyar bábaegyesületek alapelveit és folyóiratukat. Deáky kutatásai igazolják, hogy a *Szülész nők Lapja* – német és osztrák mintára – a vidéki bábákat is megszólította a *Bába-Kalauz* által. A nemzetközi beágyazottság továbbá nem csak a folyóirat felépítésében adott mintát; ez tette lehetővé számukra az európai tanfolyamok és eredmények nyomán követését is. A történeti Magyarország felbomlása egy időre a bábaegyesületeket is felszabdalta, ám az újraindulásukra és további működésük elemzésére Deáky tanulmányában már nem tért ki.

A kötet egyik szerkesztője, Sipos Balázs, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi docense tanulmányában azt vázolja, hogyan lett az újságírás női hivatás Magyarországon is, és ad vázlatos képet az első öt újságíróról, Szederkényi Anna, Stephani Elza, Kovács Lydia, Hollós Lipótné de Grobois Nandine és Zempléni P. Gyuláné Elek Irma élet- és újságírói útjáról. A szerző – korábbi munkásságára alapozva – kitekint a férfi és női újságírók összehasonlítására, s megállapítja, hogy a felsorolt nők az (újságírói) átlagnál magasabb műveltséggel rendelkeztek. A két csoport azonban felekezeti szempontból hasonlóságot mutatott: az újságíróknak közül hárman izraelita vallásúak voltak, és ketten kikeresztelkedtek. A tanulmány tisztázza azt is, hogy ki számított újságíróőnének, melyikük milyen témában írt, illetve milyen sikerességgel működött, továbbá milyen megítélés övezte a korabeli nők törekvéseit a szakmán belül. Sipos Balázs a tanulmánya végén említi azokat az összehasonlító szempontokat, melyek a további elemzésben segítségünkre lehetnek (például nyelvi-fogalmi problémák).

A kötetzáró tanulmány Szilágyi Ágnes Judit, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi docensének munkája, aki női művészek és gondolkodók munkásságát elemzi a *Revista Atlântida* (1925–1920) című portugál–brazil folyóiratban, a tanulmány elején röviden kitérve az 1910-es évek portugál és brazil oktatására, valamint a vizsgált folyóirat profiljára. Szilágyi Ágnes Judit áttekinti a lapban megjelenő női témákat, kitér a női szerzőkre (például a táncművész Izabella Duncanre), s kitekint a magyar vonatkozásokra is. A tanulmányból közelebbről megismerjük Gina Lombroso Ferrero, valamint Marie-Antoinette Aussenac pályáját, s lapban közölt írásaikat.

A női kommunikáció kultúrtörténete véleményem szerint minden szempontból eléri a szerkesztők a bevezetőben is megfogalmazott célját: hiánypótló tanulmányával bizonyítja a nőtörténeti kutatások jelentőségét a történelem- és társadalomtudományokon belül, népszerűsíti a nőtörténetírást, emellett rámutat a témában rejlt további kutatási lehetőségekre.

Lengyel Nóra